NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

XITOY TILIDAGI TURG‘UN BIRIKMALARNING SEMANTIK TUZILISHI: YUZAKI VA HAQIQIY MA’NO QATLAMLARI TAHLILI

Badalbaev Dilshod Farxod o‘g‘li
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dilixiade@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8120-2960

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xitoy tilidagi turg‘un birikmalar (xiguanyongyu 习惯用语)ning semantik tuzilishi ikki asosiy qatlam — yuzaki ma’no va haqiqiy ma’no — nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Xitoy tilshunosligidagi turli ilmiy yondashuvlar (Sun Weizhang, Wen Duanzheng, Fu Huaiqing, Liu Shuxin, Jia Yande) qiyosiy tarzda ko‘rib chiqilib, ularning umumiy nazariy negizga ega ekanligi asoslanadi. Tadqiqot natijasida turg‘un birikmalarning haqiqiy ma’nosi ikki komponentdan — asosiy ma’no va qo‘shimcha ma’no (semantik tus)dan — tashkil topishi aniqlanadi hamda semantik tusning olti turi (emotsional, munosabat, baholovchi, obrazli, uslubiy, registr) zamonaviy audiovizual korpus misollari asosida yoritiladi. Tadqiqot xitoy-o‘zbek qiyosiy frazeologiyasi va tarjimashunosligi uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *xiguanyongyu, turg‘un birikma, yuzaki ma’no, haqiqiy ma’no, semantik tus, asosiy ma’no, qo‘shimcha ma’no, chengyu, guanyongyu, kognitiv semantika.*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА: АНАЛИЗ СЛОЁВ ПОВЕРХНОСТНОГО И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация: *В статье анализируется семантическая структура устойчивых сочетаний китайского языка (xiguanyongyu) с точки зрения двух основных слоёв — поверхностного и действительного значения. Рассматриваются подходы ведущих китайских лингвистов и устанавливается, что действительное значение состоит из основного значения и дополнительного значения (семантической окраски), выделяются шесть типов семантической окраски на материале современного аудиовизуального корпуса.*

Ключевые слова: *xiguanyongyu, устойчивое сочетание, поверхностное значение, действительное значение, семантическая окраска, когнитивная семантика.*

THE SEMANTIC STRUCTURE OF CHINESE FIXED EXPRESSIONS: AN ANALYSIS OF THE SURFACE AND REAL MEANING LAYERS

Abstract: *This article analyzes the semantic structure of Chinese habitual expressions (xiguanyongyu) through two fundamental layers — surface meaning and real meaning. Comparative approaches by leading Chinese linguists (Sun Weizhang, Wen Duanzheng, Fu Huaiqing, Liu Shuxin, Jia Yande) are examined, demonstrating their shared theoretical foundation. The study establishes that the real meaning of these units consists of a rational (core) meaning and an additional semantic tint, and identifies six types of semantic tint (emotional, attitudinal, evaluative, imagistic, stylistic, and register) illustrated with examples from a modern audiovisual corpus. The findings hold practical value for Chinese–Uzbek comparative phraseology and translation studies.*

Keywords: *xiguanyongyu, fixed expression, surface meaning, real meaning, semantic tint, rational meaning, additional meaning, chengyu, guanyongyu, cognitive semantics.*

Kirish

Til boyligining muhim qismini tashkil etuvchi turg‘un birikmalar nafaqat lisoniy, balki madaniy-kognitiv hodisa sifatida ham tilshunoslar e’tiborini tortadi. Xitoy tilida bunday birliklarning alohida, keng tarqalgan turkumini xiguanyongyu (习惯用语) tashkil etadi — bu birliklar chengyu, guanyongyu kabi an’anaviy frazeologik toifalarga qaraganda kamroq o‘rganilgan bo‘lib, ularning semantik tuzilishini tizimli tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xitoy tilshunosligida turg‘un birikmalarning semantik tuzilishi an’anaviy ravishda ikki qatlamli model asosida tavsiflanadi, biroq turli olimlar bu qatlamlarni turlicha atash va tasniflashga harakat qilishgan. Ushbu maqolaning maqsadi — mazkur yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish, ularning umumiy nazariy negizini aniqlash hamda turg‘un birikmalarning

haqiqiy ma’nosi ichidagi qo‘shimcha semantik komponentlar (semantik tus)ning tipologiyasini zamonaviy korpus materiali asosida yoritishdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tavsiflash, qiyosiy-tipologik va komponent tahlili metodlaridan foydalanildi. Amaliy misollar sifatida 2023-yilda suratga olingan **去有**风的地方 (“Meet Yourself”) nomli zamonaviy xitoy teleserialining dialoglaridan iqtibos keltirildi — bu esa xiguanyongyularning haqiqiy og‘zaki nutqdagi qo‘llanilishini ko‘rsatish imkonini beradi.

1. Yuzaki ma’no va haqiqiy ma’no qatlamlari

Xitoy tilidagi turg‘un birliklarning semantik tuzilishini o‘rganishda ma’noning ikki qatlamli tizimi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Xitoy tilshunosligining yetakchi vakillaridan biri 孙维张 Sun Weizhang o‘zining 《汉语熟语学》 (Hanyu shuyuxue) asarida turg‘un birikmalarning semantik tabiatini izohlash uchun “语表意义” (yubiao yiyi — tashqi, komponentlar yig‘indisiga asoslangan ma’no) va “语位意义” (yuwei yiyi — til tizimida shakllangan, idiomatik haqiqiy ma’no) tushunchalarini ilgari suradi [1].

Ushbu ikki qatlamli modelni quyidagi chengyu misolida kuzatish mumkin: **猫鼠同眠** (mao shu tong mian) — so‘zma-so‘z “mushuk va sichqon birga uxlaydi”. Yuzaki ma’no darajasida bu ibora hayvonlarning birga uxlashini bildirsa, haqiqiy ma’no darajasida u huquqni muhofaza qiluvchi shaxslarning jinoyatchilar bilan til biriktirishini ifodalovchi majoziy mazmun kasb etadi.

E’tiborlisi shundaki, ushbu ikki qatlamli tuzilma faqat nazariy konstruksiya bo‘lib qolmay, psixolingvistik eksperimental tadqiqotlar orqali ham tasdiqlangan. 张积家 Zhang Jijia va **石**艳彩 Shi Yancai o‘tkazgan tadqiqotda guanyongyularning ongda saqlanishi uch model — yaxlit, komponentli va aralash — asosida tekshirilib, natijalar bu birliklarning aralash (gibrid) reprezentatsiyaga ega ekanligini ko‘rsatgan [2].

2. Haqiqiy ma’noning ichki tuzilishi: asosiy ma’no va semantik tus

Turg‘un birliklarning haqiqiy ma’nosini yanada chuqurroq tahlil qilishda uning ichki tarkibini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. **温端政** Wen Duanzheng 《汉语语汇学教程》 asarida haqiqiy ma’noni asosiy ma’no (**理性**义, lixingyi) va semantik tus (**附加**义, fujiayi)ga ajratadi: birinchisi birlikning markaziy, obyektiv mazmuni bo‘lsa, ikkinchisi nutqiy vaziyat va subyektiv hissiyotlar orqali yuklanadigan qo‘shimcha qatlamdir [3].

Mazkur ikki komponentli yondashuv boshqa yetakchi xitoy tilshunoslari tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanadi. **符淮青** Fu Huaiqing 《现代汉语词汇》 asarida so‘z ma’nosini konseptual ma’no (**概念**义) va qo‘shimcha ma’no (**附属**义)ga ajratadi [4]; **刘叔新** Liu Shuxin 《汉语描写词汇学》 asarida ratsional ma’no va emotsional ma’no farqini ilgari suradi [5]; 贾彦德 Jia Yande esa 《汉语语义学》 asarida ma’no birliklarining bir yoki ko‘p qatlamli bo‘lishi mumkinligini asoslaydi [6].

Ushbu to‘rt yondashuvni qiyosiy tahlil qilganda, terminologik farqlarga qaramay, ularning barchasi mazmunan bir xil ikki komponentli modelga — obyektiv-markaziy ma’no va unga qo‘shiladigan subyektiv-qo‘shimcha qatlam — borib taqalishi kuzatiladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Turg‘un birliklarning haqiqiy ma’nosi tuzilishiga oid ilmiy yondashuvlar qiyosi

Muallif	Asosiy (obyektiv) ma’no	Qo‘shimcha (subyektiv) ma’no	Manba
Wen Duanzheng	**理性**义 (lixingyi)	**附加**义 (fujiayi)	[3]
Fu Huaiqing	**概念**义 (gainianyi)	**附属**义 (fushuyi)	[4]
Liu Shuxin	ratsional ma’no	emotsional ma’no	[5]
Jia Yande	asosiy (yagona qatlam)	qo‘shimcha komponent	[6]

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tilshunoslar tomonidan qo‘llanilgan atamalar shakl jihatidan har xil bo‘lsa-da, ularning barchasi bir xil kognitiv-semantik ikkilik — obyektiv borliqni aks ettiruvchi markaziy ma’no va unga subyektiv omillar orqali yuklanadigan ikkilamchi qatlam — asosida quriladi. Bu esa xitoy tilshunosligida mazkur nazariy model naqadar barqaror va keng tan olinganligidan dalolat beradi.

3. Semantik tusning tipologiyasi

刘叔新 Liu Shuxinning tasnifiga asoslanib, **常玉**钟 Chang Yuzhong registr tusini ham qo‘shgan holda turg‘un birikmalarning qo‘shimcha ma’nolarini olti turga ajratadi [7]. Quyida ushbu tiplarning har biri qisqacha izohlanib, zamonaviy audiovizual korpusdan olingan amaliy misol bilan dalillanadi.

Emotsional tus — birlik ifodalagan vaziyatga nisbatan insonning ichki hissiy reaksiyasini bildiradi. Masalan: **心浮气躁** (xin fu qi zao) — “beqaror, tez tashvishlanadigan kayfiyat” [8].

Munosabat tusi — muayyan shaxs yoki hodisaga nisbatan subyektiv munosabatni ifodalaydi. Masalan: **她偏心** (ta pianxin) — “bir tomonga moyillik, adolatsiz munosabat” [9].

Baholovchi tus — ijobiy yoki salbiy subyektiv bahoni bildiradi. Masalan: **你**简直一无是处 (ni jianzhi yiwushichu) — salbiy baho; 帅气逼人，风度翻翻 — ijobiy baho [10].

Obrazli tus — vaziyatni metaforik tarzda tasvirlaydi. Masalan: 这就好比蚊子飞进蜜蛛网里 (zhe jiu haobi wenzi feijin zhizhuwang li) — “chivin oʻrgimchak toʻriga tushib qolgandek” [11].

Uslubiy tus — birlikning ogʻzaki yoki yozma nutqqa xosligini belgilaydi.

Registr tusi — nutqning rasmiylik darajasi va kommunikativ muhitini ifodalaydi.

Yuqoridagi tasnif shuni koʻrsatadiki, xiguanyongyularning asosiy ma’nosi nisbatan barqaror boʻlsa-da, ularga qoʻshiladigan semantik tus xilma-xil boʻlib, aynan shu xilma-xillik ushbu birliklarning yuqori ekspressivligi va ogʻzaki nutqdagi mahsuldorligini ta’minlaydi.

Xulosa

Oʻtkazilgan tahlil shuni koʻrsatdiki, xitoy tilidagi turgʻun birikmalarning semantik tuzilishi ikki bosqichli iyerarxiyaga ega: birinchi bosqichda yuzaki ma’no va haqiqiy ma’no farqlanadi, ikkinchi bosqichda esa haqiqiy ma’noning oʻzi asosiy ma’no va semantik tusga boʻlinadi. Turli xitoy tilshunoslari tomonidan taklif etilgan terminologik farqlarga qaramay (yubiao/yuwei, lixingyi/fujiayi, ratsional/emotsional), ularning barchasi mohiyatan bir xil kognitiv-semantik modelni tasvirlaydi. Semantik tusning olti turga (emotsional, munosabat, baholovchi, obrazli, uslubiy, registr) boʻlinishi esa xiguanyongyularning nutqiy funksiyalarini tizimli tavsiflash imkonini beradi. Ushbu natijalar xitoy-oʻzbek qiyosiy frazeologiyasi, xususan tarjima amaliyotida turgʻun birikmalarning pragmatik nozikliklarini toʻgʻri yetkazishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. 孙维张 (Sun Weizhang). 汉语熟语学 [Hanyu shuyuxue]. – 长春: **吉林教育出版社**, 1989. – B. 120–123.

2. 张积家, **石**艳彩 (Zhang Jijia, Shi Yancai). 汉语惯用语的产生机制 // **心理学**报 (Acta Psychologica Sinica), 2009, Vol. 41, №8. – B. 659–671.

3. **温端政** (Wen Duanzheng). 汉语语汇学教程 [Hanyu yuhuixue jiaocheng]. – **北京**: **商**务印书馆, 2006. – B. 213–214.

4. **符淮青** (Fu Huaiqing). 现代汉语词汇 [Xiandai Hanyu Cihui]. – **北京**: **北京大学出版社**, 1985 (qayta nashr: 2004). – B. 94.

5. **刘叔新** (Liu Shuxin). 汉语描写词汇学 [Hanyu miaoxie cihuixue]. – **北京**: **商**务印书馆, 1990 (qayta nashr: 2005). – B. 140.

6. 贾彦德 (Jia Yande). 汉语语义学 [Hanyu Yuyixue]. – **北京**: **北京大学出版社**, 1992. – B. 201.

7. **常玉**钟 (Chang Yuzhong). **口**语习用语功能词典. – Beijing: Beijing Language Institute Press, 1991. – B. 43.

8–11. **去有**风的地方 (“Meet Yourself”), rej. Ding Ziguang, Xunan teleradiokompaniyasi / Mango TV, 2023.

12. Gibbs, R.W. Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity // Cognitive Linguistics, 1990, Vol. 1, No. 4. – pp. 417–451.